
Erkki J. Hollo (toim. / ed.)

Kansallinen oikeus ja liittovaltioistuva Eurooppa

National Law and Europeanisation

Toimituskunta / Editorial Board

Mika Hemmo

Erkki J. Hollo

Pia Letto-Vanamo

Tilausosoite / Publisher & orders

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300, f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen suunnittelu / Cover: Heikki Kalliomaa

Kannen kuva / Cover picture: Perry-Castañeda Library Map Collection,
University of Texas, Austin, Texas, USA.

© Suomalainen Lakimiesyhdistys, the authors and other copyright holders

ISSN-L 1458-0446

ISSN 1458-0446

ISBN 978-951-855-288-1

Gummerus Kirjapaino Oy, Vaajakoski 2009

Sisällys

Lukijalle / Preface	VII
<i>Erkki J. Hollo</i> : Opening Speech	IX
<i>R. C. Van Caenegem</i> : Historical Considerations on the Role of Judges in Europe and America	1
<i>Aulis Aarnio</i> : In the Footsteps of the New Rhetoric	15
<i>Maarit Jänterä-Jareborg</i> : Family Law in the European Judicial Space – Concerns Regarding Nation-State’s Autonomy and Legal Coherence ..	29
<i>Iain Cameron</i> : The Influence of European Human Rights Law on National Law	63
<i>John A. E. Vervaele</i> : Fundamental Rights in the European Space for Freedom, Security and Justice: The Prætorian <i>ne bis in idem</i> Principle of the Court of Justice	85

KULTTUURI, KIELI JA HISTORIA CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY

<i>Heikki E. S. Mattila</i> : Oikeusviestinnän näkökulmia	114
<i>Antero Jyräntä</i> : Oikeuden ja kielen suhde	122
<i>Ulla Tiilikä</i> : Oikeuskielen ja yleiskielen suhde: viisi näkökulmaa	130
<i>Virpi Harju</i> : Oikeuden sanaton kieli	146

EUROOPPALAISTUVA SIVIILIOIKEUS EUROPEANISATION OF CIVIL LAW

<i>Jarno Tepora</i> : Eurooppalaistuva siviilioikeus	160
<i>Juha Karhu</i> : Suomalaisen siviilioikeuden tila ja tulevaisuus – pohjoismainen tausta ja eurooppalaiset haasteet	164
<i>Jaana Norio-Timonen</i> : Tutkija eurooppalaisena lainsäätäjänä	176
<i>Eva Tammi-Salminen</i> : Eurooppalaistuvan esineoikeuden haasteet	188
<i>Jukka Mähönen</i> : Eurooppalainen yritys oikeus globalisaation puristuksessa	202

OIKEUSTURVA JA HALLINTO LEGAL PROTECTION AND ADMINISTRATION

<i>Pekka Vihervuori</i> : Human Rights and the Procedural Autonomy of National Decision-Making: Starting Points for the Theme	215
<i>Matti Pellonpää</i> : Euroopan ihmisoikeussopimuksen hallintomenettelylle ja lainkäytölle asettamat vaatimukset ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön valossa	218
<i>Laura Ervo</i> : Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ja kansallinen päätösvalta	238
<i>Eija Siitari-Vanne</i> : Oikeudenmukainen oikeudenkäynti – tehokkuus hallinnon ja hallintolainkäytön välisenä työnjakona	256
<i>Samuli Miettinen</i> : European Criminal Law in National Courts: The Application of Limits to Direct and Indirect Effect	270

YMPÄRISTÖ JA YHTEISKUNTA ENVIRONMENT AND SOCIETY

<i>Erkki J. Hollo</i> : Man, Environment and Law – Thoughts of Balance and Communication	287
<i>Thilo Marauhn</i> : Environment and Society -aiheesta tulossa	303
Kirjoittajat – Authors	319
Ohjelma – Programme	321

Ulla Tiililä

Oikeuskielen ja yleiskielen suhde: viisi näkökulmaa

Tarkastelen tässä artikkelissa oikeuskielen ja yleiskielen suhdetta viidestä eri näkökulmasta. Näen niiden välillä 1) tulkintasuhteen, 2) soluttautumissuhteen, 3) omimissuhteen, 4) hierarkiasuhteen ja 5) ohjailusuhteen. Nämä suhteet eivät sulje toisiaan pois. Ne liittyvät kielenkäyttöön, erilaisiin toimintoihin ja voivat olla samanaikaisesti olemassa. Usein kyse on tekstien välisistä suhteista, joita määrittävät erilaiset intertekstuaaliset lainalaisuudet ja käytännöt. Esimerkiksi lainautuminen voi olla tyypillistä vain yhteen suuntaan, tietyistä teksteistä toisiin.¹

Lähtökohtani on, että oikeuskielen ja yleiskielen suhde on tiivis ja enimmäkseen seesteinen. Koska oikeuskieli pohjautuu yleiskieleen, näin on pakostakin oltava. Suhteen tarkempi arviointi riippuu kuitenkin siitä, miten kyseiset käsitteet määritellään. Eri kielimuodot voidaan nimittäin määritellä ja erottaa toisistaan joko tyylillisin tai toiminnallisin kriteerein. Kun määrittelyn pohjana on tyyli, arvioidaan esittämisen ja ilmaisemisen tapoja: millaisia sanoja ja rakenteita vaihtoehtoisten ilmaisutapojen joukosta käytetään. Kun määrittely perustuu toiminnalliseen näkökulmaan, tarkasteltavana on se, millaisessa tilanteessa, toimessa tai tehtävässä kieltä käytetään. Usein tyyli ja toiminta kulkevat käsi kädessä niin, että esimerkiksi oikeudenkäytössä viljellään tiettyntyylistä kieltä.²

Toisinaan tyyli ja toiminta eivät kuitenkaan lankea yhteen. On mahdollista kuvitella vaikkapa tilanne, jossa tuomari käyttää oikeussalissa slangia. Tällainen tilanne ei ole vain fiktiivinen, vaan voi tulla vastaan esimerkiksi

¹ Ks. esim. *Anna Solin*: Tracing Texts. Intertextuality in Environmental Discourse. PIC Monographs 2. Department of English, University of Helsinki, Helsinki 2001.

² Ks. esim. *Vijay Bhatia*: Cognitive structuring in legislative provisions. Teoksessa J. Gibbons (ed.): Language and the Law s. 136–155, Longman, London and New York 1994; *Heikki E. S. Mattila*: Vertaileva oikeuslingvistiikka. Kauppakaari, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 2002.

silloin, kun tuomioistuimessa toistetaan asianosaisten kertomuksia näiden omin sanoin.³ Miten tuomarin käyttämä kieli silloin määritellään? Määritelläänkö se toiminnallisin kriteerein oikeuskieleksi vai tyylin perusteella slangiksi? Voisi myös kuvitella tilanteen, jossa mainosteksti on kirjoitettu tyyliillä, jota yleensä löytää lakikirjasta. Kummasta silloin on kyse: mainoskielestä vai oikeuskielestä?

Oikeuskieltä ja yleiskieltä on vanhastaan määritelty eri tavoin. Usein käytetty yleiskielen määritelmä on Esko Koivusalolta:

Yleiskieli on kieliyhteisön eri ikä- ja ammattiryhmille yhteinen kielimuoto, joka on

- muotoasultaan kirjakielen normien mukaista
- käyttää yleisesti tunnetuksi tiedettyä sanastoa
- on virke- ja lauserakenteeltaan yksinkertaista (= joukkoviestinnässä taa-jaan esiintyvien rakennekaavojen mukaista).⁴

Pirjo Hiidenmaa taas on määritellyt yleiskielen normien mukaiseksi, yhteiseksi, ymmärrettäväksi, informatiiviseksi, huolletuksi ja yhtenäiseksi kielimuodoksi.⁵ Sekä Koivusalo että Hiidenmaa kuitenkin osoittavat, että eri kielimuotoja ei voi aukottomasti erottaa toisistaan. Myös oikeuskieltä määrittelevä Heikki E. S. Mattila tuo esille eri kielimuotojen yhteydet. Hänen mukaansa oikeuskieli on erikoiskieli, jolle tyypillistä ovat erityiset termit ja tietynlaiset lauserakenteet. Mattila tuo esille – tosin varauksin – oikeuskielen myös tietyn ammattikunnan kielenä, kielimuodon käyttöalat ja käsitteen suhteen toisiin samantyyppisiin, kuten *lakikieleen* ja *säädöskieleen*.⁶

Tämän artikkelin esimerkistössä oikeuskieltä edustaa enimmäkseen säädöskieli eli asetuksissa ja laeissa käytetty kieli. Mattilan tavoin pidän oikeuskielenä silti myös kieltä, jota usein kutsutaan virka- tai hallintokieleksi. Osa yleiskielen esimerkeistäni voitaisiin toiminnallisin kriteerein katsoa myös oikeuskieleksi, koska ne ovat kunnallisia etuuspäätöksiä. Päätökset

³ Johanna Niemi-Kiesiläinen – Päivi Honkatukia – Minna Ruuskanen: Diskurssianalyysi ja oikeuden tekstit s. 32. Teoksessa J. Niemi-Kiesiläinen – P. Honkatukia – H. Karma – M. Ruuskanen: Oikeuden tekstit diskursseina. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja E-sarja N:o 13. Helsinki 2006 s. 21–41.

⁴ Esko Koivusalo: Mitä on yleiskieli? s. 220, Virittäjä 1979 s. 216–222.

⁵ Pirjo Hiidenmaa: Näkökulmia yleiskieleen s. 5–11. Kielikello 4/2005 s. 5–11. Ks. myös yleiskielen käsitteen historiaa Taru Kolehmainen: Kohti hyvää yleiskieltä. Yleiskielen käsitteen historiaa. Kielikello 4/2005 s. 5–11.

⁶ Mattila 2002 s. 3–8.

edustavat tässä yleiskieltä sen vuoksi, että ne on suunnattu yksittäiselle kuntalaiselle, minkä vuoksi niiden pitäisi olla yleiskielisiä. Kielimuotoja määriteltäessä pohdittavaksi voi siis tulla myös ”pitämisen” kriteeri: millaisia tekstien pitäisi olla ja millaisia ne käytännössä ovat. Esimerkkini osoittavatkin, miten oikeuskieli ja yleiskieli vuorottelevat ja sekoittuvat keskenään samassakin tekstissä. Ne ovat esimerkkejä myös teksteistä, jotka asetuvat yleiskielisen ja oikeuskielisen tekstin välimaastoon.⁷

Tiukka rajanveto eri kielimuotojen välille on mahdotonta osittain juuri siksi, että oikeuskieli pohjautuu yleiskieleen. Tuon kuitenkin tässä artikkelissa esille joitakin kielenkäytön tilanteita, joissa kielimuotojen erillisyys korostuu tai kyse on suorastaan konfliktista. Kielimuotojen suhteita poh tiessani tarkoitan oikeuskielellä ja yleiskielellä sekä tyylejä että tiettyjä tekstejä. Viitataan sanoilla myös kielenkäyttöön, ja sitä kautta venytän tarkastelun myös kielenkäyttäjiin ja kieleen liittyviin asenteisiin sekä teksteillä tehtäviin tietoiisiin tai tiedostamattomiin tekoihin.

Tulkintasuhde

Oikeuskielen ja yleiskielen välillä on ensinnäkin nähtävissä tulkintasuhde. Tällä suhteella tarkoitan tilanteita, jossa yleiskieltä tulkitaan ja sitten muokataan oikeuskieliseksi tai oikeuskieltä yleiskieleksi. Usein kyse on prosessista, jossa säädöskieltä muokataan yleiskieliseksi. Näin tehdään esimerkiksi tiedottamisen tarpeisiin. Kun laaditaan tiedotteita tai esitteitä lakisääteisistä toiminnoista, on pohjana usein lakitekstiä, jota on muokattavayleis-
tajuiseen suuntaan. Tällaisesta hyvänä esimerkkinä ovat vaikkapa Kelan esitteet (esim. 1):

Esim. 1

Eläkkeelle

Kansaneläkelain mukaiseen työkyvyttömyyseläkkeeseen sinulla on oikeus, jos täytät sivulla 2 mainittujen ehtojen lisäksi seuraavat edellytykset:

- Olet 16–64-vuotias.
- Sinulla on sairaus, vika tai vamma, joka estää kohtuullisen toimeentulon turvaavan työnteon.

⁷ Kielitieteessä tyylin ja tilanteen suhdetta on tarkasteltu ja mallinnettu esimerkiksi *rekisterin, tekstilajin* sekä *tilanne-* ja *kulttuurikontekstin* kautta. Ks. koosteita näistä *Vesa Heikkinen – Pirjo Hiidenmaa – Ulla Tiililä*: Teksti työnä, virkakielenä s. 38, 66, 119, myös 74–75. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Esimerkkikatkelma on luonnehdittavissa yleiskielisen selkeäksi. Sen lauseet ovat pituudeltaan keskimäärin 5–6 sanan mittaisia, virkepituus taas on noin 9 sanaa – joskin vähäisen otoksen joukossa on sekä melko pitkä että hyvin lyhyt virke. Näitä rakenteita voi pitää jopa tavallista lyhyempinä, koska ns. asiaproosassa tavallinen lausepituus on 7–8 sanaa ja virkepituus 11–12 sanaa.⁸

Virkkeiden ja lauseiden suhteellinen lyhyys selittyy sillä, että keskeinen asia ilmaistaan typografisesti selkeästi luetelmassa, jonka alakohdissa ei tarvitse toistaa johdantolauseessa ilmaistua asiaa. Lukijaa puhutellaan yksikön toisen persoonan verbimuodoilla (*täytät, olet*) ja pronominilla (*sinulla*). Esitteen rakenne ja näkökulma on näin toisenlainen kuin tekstin pohjana olevassa lakitekstissä (esim. 2). Kansaneläkelain 12 §:ssä keskimääräinen lausepituus on yli 11 sanaa, ja virkkeet ovat 19:n ja 39 sanan mittaiset. Pykälä on rakennettu kolmannen persoonan näkökulmasta:

Esim. 2

Kansaneläkelaki 12 §

Oikeus työkyvyttömyyseläkkeeseen

Työkyvyttömyyseläkkeeseen on oikeus 16–64-vuotiaalla työkyvyttömällä henkilöllä, kuitenkin siten, että alle 20-vuotiaalle eläke voidaan myöntää vain 16 §:ssä mainituin edellytyksin.

Työkyvyttömänä pidetään tätä lakia sovellettaessa henkilöä, joka on sairauden, vian tai vamman takia kykenemätön tekemään tavallista työtään tai muuta siihen verrattavaa työtä, jota on pidettävä hänen ikänsä, ammattitaitonsa sekä muut seikat huomioon ottaen hänelle sopivana ja kohtuullisen toimeentulon turvaavana.

Vaikka muokkausprosessissa teksti voi muuttua sekä kielellisesti että visuaalisesti täysin toisenlaiseksi, alkuperäistekstistä jää yleensä jonkinlaisia merkkejä. *Työkyvyttömyyseläkkeestä* ei Kelan esitteessä oikein voi olla puhumatta, mutta Kelan esitteessä toistuu myös kolmiosainen, samantyyppisten ilmausten rinnastus *sairaus, vika tai vamma*. Tällainen rinnastaminen on Hiidenmaan havaintojen mukaan institutionaalisille teksteille tyypillistä.⁹ Esitteessä toistuvat myös säädöstekstin maininnat *kohtuullisen toimeentulon turvaavasta työstä*.

⁸ Vesa Heikkinen – Outi Lehtinen – Mikko Lounela: Kuvia kirjoitetusta suomesta s. 14. Kielikello 3/2001 s. 12–15.

⁹ Pirjo Hiidenmaa: Poimintoja virkakielen rekisteristä s. 51–53. Teoksessa Heikkinen ym. 2000 s. 35–62.

Toisinaan tekstien väliset yhteydet ovat tunnistettavissa vain tekstiketuja vertailemalla. Niinpä toimeentulotukipäätöksessä voi lukea seuraavaa:

Esim. 3

Mikäli päätöksen aikana tapahtuu muutoksia tulo- tai menotiedoissa, on niistä ilmoitettava.

Virke on lyhyttään ja yksinkertaisuuttaan tyyliään melko yleiskielinen. Se on kokonaisuudessaan 11 sanan mittainen ja jakaantuu 8:n ja 3 sanan lauseisiin. Oikeuskielestä on häivähdyksiä konjunktion valinnassa (*mikäli* eikä *jos*) ja persoonattomassa näkökulmassa, jossa ei ole esimerkiksi puhuttelua. Tämän katkelman suhde lakitekstiin näyttäytyy vielä vahvempaan, kun katsotaan toista toimeentulotukipäätöstä, jossa suunnilleen sama asia on ilmaistu huomattavasti pitemmin ja kattavammin. Esimerkiksi *tuloja menotietoja* vastaa esimerkissä 4 *tulot, menot, taloudellinen tai muu elämäntilanne*. Esimerkissä 4 eksplikoidaan myös päätöksen ehdollisuus, kun lyhyemmässä muotoilussa annetaan asiasta vain ohje:

Esim. 4

Päätös on voimassa edellä mainitun ajan, jos päätöksen perusteena olleissa tuloissa, menoissa, taloudellisessa tai muussa elämäntilanteessa ei ole tapahtunut muutosta. Edellä mainituista muutoksista on ilmoitettava viivymättä sosiaalipalvelutoimistoon.

Toimeentulotukilaissa (17 §) keskitytään esimerkin 3 tapaan ilmaisemaan vain ohje. Esimerkkiä 4 lakiteksti muistuttaa yksityiskohtaisuutensa vuoksi, ja yksityiskohtaisuus lisää myös ilmaisun pituutta:

Esim. 5

Tietojenanto- ja ilmoitusvelvollisuus

Toimeentulotuen hakijan, hänen perheenjäsenensä ja elatusvelvollisensa sekä tarvittaessa heidän huoltajansa ja edunvalvojansa on annettava toimielimelle kaikki tiedossaan olevat toimeentulotukeen vaikuttavat välttämättömät tiedot –. Toimeentulotuen saajan on välittömästi ilmoitettava toimielimelle 1 momentissa tarkoitetuissa tiedoissa tapahtuneista muutoksista.

Tulkintaa tehdään myös yleiskielestä oikeuskieleen. Näin on esimerkiksi juuri etuuspäätöksissä. Etuuspäätökset tehdään monesti hakemusten ja erilaisten lausuntojen pohjalta. Pohjateksteissä on tyypillisesti yleiskieltä, ar-

kielämän kieltä ja erikoisalojen, kuten lääketieteen kieltä. Tutkimiini¹⁰ kuljetuspalvelupäätöksiin referoitavaksi sopii yleensä erikoisalan kieli, mutta ei arkinen yleiskieli. Päätöksessä on kuitenkin myös jakso, johon kumpikaan näistä kielimuodoista ei yleensä kelpaa, nimittäin päätöksen ratkaisu ja siihen kiinteästi liittyvät perustelut. Ratkaisusta kertova jakso erottuu paitsi sisällöltään myös tyyliltään päätöksen muista osista. Se kerrotaan korostuneen muodollisella kielellä, joka voi olla osittain suoraa lainaa säädöstekstistä.

Niinpä kun hakemuksessa tai lääkärinlausunnossa todetaan, että kuljetuspalvelun hakijalle on *bussin käyttö hankalaa*, tämä kirjataan päätöstehtämissä muotoon *hakija ei kykene liikkumaan julkisilla liikennevälineillä ilman kohtuuttoman suuria vaikeuksia*. Tällaista kielenkäyttöä saatetaan paheksua kapulakielisenä, mutta oikeastaan päätöksen tehnyt virkailija asettuu kääntämisen operaatiolla katsomaan tapausta lain näkökulmasta (esim. 6) ja istuttaa tapauksen siihen. Samasta ilmiöstä kirjoittavat Niemi-Kiesiläinen ym. puhuessaan tilanteesta, jossa tuomioistuin kääntää ”asianosaisten käyttämän kielen juridiselle kielelle”.¹¹

Esim. 6

Kuljetuspalveluja ja niihin liittyviä saattajapalveluja järjestettäessä vaikeavammaisena pidetään henkilöä, jolla on erityisiä vaikeuksia liikkumisessa ja joka ei vammansa tai sairautensa vuoksi voi käyttää *julkisia joukkoliikennevälineitä ilman kohtuuttoman suuria vaikeuksia*

(Vammaispalveluasetus 759/1987)

Soluttautumissuhde

Soluttautumissuhteella tarkoitan tilannetta, jossa yksi kielimuoto ujuttuu toiseen enemmän tai vähemmän tahattomasti. Mitä tällä tarkoitan? Mainitsin edellä kuljetuspalvelupäätökset ja tarkastelin niiden ratkaisuosioita. Ratkaisun lisäksi päätöksissä on asiaseloste, jossa kerrotaan tapauksen taustaa ja referoidaan muun muassa asiakkaan hakemuksen sisältöä. Tämä saattaa olla tekstin ainoa osio, jossa asiakasta referoidaan:

¹⁰ Ulla Tiililä: Tekstit viraston työssä. Tutkimus etuuspäätösten kielestä ja konteksteista. SKS, Helsinki 2007.

¹¹ Niemi-Kiesiläinen ym. 2006 s. 32.

Esim. 7

Asiaseloste

Haetaan sosiaalipalvelutoimistoon pppkvv saapuneella hakemuksella kuljetuspalvelua sairaalaan sekä vapaa-ajan matkoja käsittäen asioimisen, yhteiskunnallisen osallistumisen, virkistyksen tai muun syyn vuoksi jokapäiväiseen elämään kuuluvia matkoja.

(Katkelma kuljetuspalvelupäätöksestä.)

Referointi osoittautuu kuitenkin näennäiseksi. Kun mennään tekstiketjussa taaksepäin ja katsotaan hakemuslomaketta, huomataan, että päätöksessä esiintyvä verbalisointi on lähes suoraan lomakkeeseen valmiiksi kirjattua tekstiä:

Esim. 8

Haen kuljetuspalvelua seuraaviin matkoihin:

Vapaa-ajan matkat käsittäen asioimisen, yhteiskunnallisen osallistumisen, virkistyksen, tai muun syyn vuoksi jokapäiväiseen elämään kuuluvat matkat. (Katkelma kuljetuspalvelun hakulomakkeesta.)

Viranomainen on siis päätöstekstissä siteeraavinaan hakijaa, mutta lainaakin käytännössä itseään. Kun mennään tekstiketjussa vielä taaksepäin, nähdään, että hakemuslomakkeen teksti taas on pitkälti lainaa asetustekstistä (esim. 9).

Esim. 9

Kuljetuspalveluihin niihin liittyvine saattajapalveluineen kuuluu vaikeavammaisen henkilön työssä käymisen, opiskelun, asioimisen, yhteiskunnallisen osallistumisen, virkistyksen tai muun sellaisen syyn vuoksi tarpeelliset, jokapäiväiseen elämään kuuluvat kuljetukset.

(Asetus vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 759/1987)

Näin hakijan, yksittäisen kansalaisen nimiin pannaan tekstiä, joka on käytännössä lähes suoraan lainaa säädöstekstistä. Soluttautumiseksi nimeämäni prosessi on merkityksellinen, kun tiedetään, että esimerkiksi asiakas- ja hallintolaissa edellytetään asiakkaan kuulemista.¹² Kieltä ja tekstiketjuja analysoimalla on mahdollista arvioida, miten todellista tämä kuuleminen on.

¹² Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000), 4 ja 8 §, hallintolaki (434/2003), 34 §.

Soluttautumisprosessista toiseen suuntaan on vaikeampi löytää esimerkkejä. Tämä johtuu yhtäältä siitä, että oikeuskielen pohjana on yleiskieli ja toisaalta siitä, että oikeuskieleen, varsinkin säädöskieleen, ei juuri tule aineksia vahingossa, tahattomasti tai tiedostamatta. Samantapaisen prosessin voi nähdä lähinnä siinä, että säädöskieleen otetaan sanoja, jotka ovat yleiskielessä eläneet jo pitkään. Tällainen sana on esimerkiksi *avoliitto*, joka säädöskielessä esiintyi pitkään esimerkiksi muodossa *avioliitonomainen suhde*. Uudistuneeseen kansaneläkelakiin sana on otettu, joskin selityksen kera. Kyseessä on lain mukaan suhde, jossa ”mies ja nainen, jotka eivät ole keskenään avioliitossa, elävät jatkuvasti yhteisessä taloudessa avioliitonomaisissa olosuhteissa”.¹³

Omimissuhde

Omimiseksi nimeämäni suhde muistuttaa soluttautumissuhdetta, mutta ratkaisut ovat tietoisempia. Lisäksi kyse on tavallisimmin sanastotason ilmiöistä eikä niinkään teksteistä ja tekstiketjuista, kuten soluttautumisiilmiössä. Omimisprosessi on tavallisimmin sellainen, että oikeuskieleen otetaan yleiskielen sana, mutta rajataan sen merkitystä yleiskielestä poikkeavalla tavalla. Heikki E. S. Mattila¹⁴ puhuu kahmivista määritelmistä. Edellä esitetyistä esimerkeistä voitaisiin ajatella, että kahmivaan tapaan käytetään laissa *avoliittoa*, jos se muussa kielenkäytössä viittaa myös kahden miehen tai kahden naisen rekisteröimättömään, avioliitonomaiseen suhteeseen.

Omimisesta ovat esimerkkinä sanat *tappo*, *surma*, *murha*, *kuolemantuottamus* ja *törkeä kuolemantuottamus*, joille on säädöskielessä tarkat, toisiinsa suhteutetut merkitykset. Nämä merkitykset ovat kuitenkin toisenlaiset, spesifimmät ja rajatummat kuin yleiskielessä, jossa käytössä ovat näistä lähinnä *tappo*, *surma* ja *murha*.

Joskus taustalla on se, että oikeuskieli on pitänyt läheisempänä kokonaan toista kieltä kuin suomen yleiskieltä ja omii ilmaisutapoja sieltä. Suhde direktiivikieleen on taustalla, kun henkilötietolaissa (12 §) esitetään suomalaisittain oudosti erikseen *historiallinen* ja *tieteellinen* tutkimus, ikään

¹³ Kansaneläkelaki (568/2007) 5 §.

¹⁴ Mattila 2002 s. 189.

kuin historiallinen ei olisi tieteellistä (esim. 10). Tässä on taustalla englantinkielinen verbalisointi *purposes of historical or scientific research*.¹⁵

Esim. 10

Poikkeukset arkaluonteisten tietojen käsittelykiellosta

Mitä 11 §:ssä säädetään, ei estä: 6) tietojen käsittelyä historiallista tai tieteellistä tutkimusta taikka tilastointia varten

Näin kuvatun omimisprosessin kääntöpuoli on se, että kieltä käytetään tähän tapaan yleiskielisessä tekstissä. Tavanomaista tämä on esimerkiksi rikosuutisoinnissa. Aloitteleva toimittaja voi saada kokeneemmilta kollegoilta moitteita, jos ei ole tiennyt, mikä ero on *tapolla*, *surmalla* ja *murhalla*. Jos uutisessa kerrotaan tuomioistuimen päätöksestä, on toki luontevaa käyttää sitä termiä, josta tuomio on langetettu. Muuten oikeudenkäytön kieli ei tiedotusvälineissä useinkaan ole tarpeen.

Oma, tähän liittyvä ilmiönsä on se, kun jokin määritelmä muodostuu oikeudenkäynnissä niin keskeiseksi, että se vaikuttaa elämään myös oikeussalin ulkopuolella. Rakentamisen virheistä kärkeäjäitäessä saatetaan päätyä määrittelemään, mitä tarkoitetaan *kesämökillä*: mikä on *kesä* ja mikä on *mökki*. Lopputuloksena voi olla se, että toinen osapuoli ei enää koskaan halua puhua *kesämökistä*, vaan vaikkapa *kalamajasta*, *talvihuvilasta*, *vapaa-ajan asunnosta* tai *talviasuttavasta vapaa-ajan asunnosta*.¹⁶

Hierarkiasuhde

Hierarkiasuhteella tarkoitan ensinnäkin oikeuskielen ja yleiskielen välistä statussuhdetta. Oikeuden, ja erityisesti lain kielellä on vahva status, minkä vuoksi lakikieltä pidetään usein lähes mahdottomana muuttaa, vaikka yhteistajustaminen sitä vaatisi. Tämä vaikeus kohdataan esimerkiksi täydennyskoulutuskursseilla, joilla harjoitellaan yleiskielisen ja sujuvan suomen laatimista. Pulmana voi olla, että kurssilaiset haluavat asiakasteksteissään säi-

¹⁵ 95/46/EY, esim. 11 artikla. Esimerkistä kiitokset Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen EU-kielen erikoistutkijalle Aino Piehlille. Myös *Aino Piehl*: Laki on kieltä alusta loppuun. Esitelmä Eduskunnan ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen virkakieliseminaarissa 28.8.2007.

¹⁶ Tästä esimerkistä on kiittäminen isävainajaani, oik. kand. Kari Tiirilää, joka lakkasi puhumasta *kesämökistä*.

lyttää tekstiä suoraan laista. Lain muotoiluja ei uskalleta muuttaa, jotta ei tulisi tehdyksi virhetulkintoja. Näin toimitaan, vaikka lakiteksti olisi muotoilultaan niin hankalaa, että sitä hyvän kielenkäytön vaatimusten perusteella olisi muokattava.¹⁷ Oikeuskielen status voi johtaa myös ratkaisuihin, jotka näyttävät tyylillisesti ”oikeilta”, nimittäin muodolliselta oikeus-, virkai- tai hallintokieleltä, mutta ovat ajatuksellisesti kestävämpiä. Tästä ilmiöstä kertovat esimerkit 11 ja 12. Esimerkki 11 on tietojärjestelmään syötetty fraasi, jota Helsingin sosiaalivirastossa käytetään kuljetuspalvelupäätösten tekemisessä. Fraasit on laadittu viraston ylätasolla, ja ne ovat yleensä juristien tarkistamia. Päätöksiä kirjoittavat virkailijat saavat ne käyttöönsä lyhyitä koodeja käyttämällä. Tämä nopeuttaa kirjoitustyötä. Fraaseja ei ole pakko käyttää, mutta ne toimivat käytännössä myös malleina siitä, mitä pitää tai voi kirjoittaa. Niitä käytetäänkin joko sellaisenaan tai hiukan muunnellen:¹⁸

Esim. 11

Kuljetuspalvelutarvetta on arvioitu asuin- ja elinympäristön, vammasta ja/tai sairaudesta aiheutuvan toimintarajoitteen perusteella.

Fraasi esimerkissä 11 on ollut mallina esimerkissä 12. Siinä toistuvat samat sanat, ja se näyttää äkkilukemalta hyvältä. Tarkemmin katsoen huomaa, että virke ainoastaan näyttää sopivalta, mutta sisältö on epälooginen. Ihmisen *tarve* palveluihin on mikä on eikä perustu *kartoittamiseen*. Sen sijaan tarpeen *arviointi* voi perustua *kartoittamiseen*.¹⁹

Esim. 12

Kuljetuspalvelun tarve perustuu asuin- ja elinympäristön, vammasta ja/tai sairaudesta aiheutuvan toimintarajoitteen kartoittamiseen.

Oikeuskielen statuksen kääntöpuolena on se, että sitä moititaan, joskus ankarastikin. Oikeuskieltä pilkataan, paheksutaan ja vastustetaan.²⁰ Tämä tun-

¹⁷ Ks. kielenhuollon haasteista esim. *Elina Heikkilä – Annastiina Viertiö*: Keskustelua, kouluttamista ja konsultointia. Kielitoimiston ja Kelan yhteistyö esimerkkinä 2000-luvun kielenhuollosta s. 254–255. Teoksessa V. Heikkinen (toim.): *Virkapukuinen kieli*, SKS, Helsinki 2002 s. 245–258.

¹⁸ Ks. fraaseista esim. *Tiililä* 2007 s. 116–150; *Ulla Tiililä*: Tekstejä mallikatkelmista: työn, tekstien ja yhteisön näkökulmia. Teoksessa T. Nikko – P. Pälli (toim.): *Kieli ja teknologia. Talous ja kieli IV. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja B-76* 2006, s. 149–171.

¹⁹ Ks. *Tiililä* 2007 s. 148–150.

²⁰ Ks. esim. *Sandra Harris*: Defendant resistance to power and control in court. Teoksessa H. Coleman (ed.): *Working with Language. A Multidisciplinary Consideration of Language Use in Work Contexts*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York 1989 s. 131–164.

teiden äärimmäisyys liittyy todennäköisesti kokemukseen vallankäytöstä. Pilkassa voidaan mennä pitkällekin. Esimerkki 13 on julkaistu lehdessä 1980-luvun lopussa:

Esim. 13

Entinen kansanedustaja Seppo Tikka (sd) lupaa Veronmaksaja-lehdessä tarjota omista rahoistaan (!) lounaan sellaiselle ihmiselle, joka voi osoittaa ymmärtävänsä ilman lähdeteoksia verohallituksen tammikuun alussa julkaiseman kuulutuksen jokaisen kohdan. Kuulutuksessa kerrottiin, milloin veroilmoitukset pitää jättää ja mitä tuloja ei tarvitse ilmoittaa. Nälkäiset tietoniekat voivat ilmoittautua Tikalle lehden toimituksen kautta, puh 601 822. (HS 24.2.1988)²¹

Abstraktin statussuhteen ohella oikeuskielen ja yleiskielen välillä voi nähdä konkreettisemmän hierarkiasuhteen. Tällöin voi tarkastella sitä, miten lain sanamuoto muuttuu, kun mennään normihierarkiassa alaspäin. Kyse on samalla lain toimeenpanosta, sen implementaatiosta.²²

Esimerkiksi vammaispalveluasetuksessa (esim. 14) ilmaistaan palvelusuunnitelman laatiminen ehdollisena. Helsingin sosiaaliviraston ohjeissa (esim. 15) suunnitelman tekeminen ilmaistaan välttämättömänä:

Esim. 14

Vammaisen henkilön tarvitsemien palvelujen ja tukitoimien selvittämiseksi on yhdessä hänen ja hänen huoltajansa kanssa *tarvittaessa laadittava* palvelusuunnitelma. (Vammaispalveluasetus 2 §)

Esim. 15

Palvelusuunnitelma *on tehtävä* vammaiselle henkilölle, joka on useiden palvelujen piirissä yhtä aikaa.

(<http://www.hel.fi/wps/portal/Sosiaalivirasto/>)

Mitä alemmas normeja mennään, sitä vähemmän soveltajalle jätetään harkintavaraa. Viraston ohjeita seuraa nimittäin lopulta taso, jossa ei anneta ohjeita, vaan tarjotaan suoraan välineet asian tekemiseen. Tämä väline voi olla esimerkiksi lomake palvelusuunnitelman tekemiseen ja kenties mallitextitkatkelmia suunnitelman sisällön muotoiluun.

²¹ Esimerkistä kiitokset Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen koulutusyksikön tutkijalle Riitta Hyväriselle.

²² Katsaus oikeuden implementaatioon ja sen tutkimiseen ks. *Encyclopædia iuridica fennica*. Suomalainen oikeustietosanakirja. Osa VII s. 640–647. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. Helsinki 1994.

Ohjailusuhde

Viides ja viimeinen tässä käsiteltävä suhde on ohjailusuhde. Tällä suhteella tarkoitan tilanteita, joissa oikeuskielessä esitetään kielenkäyttöä koskevia vaatimuksia. Kyseessä on siis eräänlainen metasuhde, jossa kielellä ilmaistaan kieltä koskevia käsityksiä ja erityisesti velvoitteita. Tämä velvoittaminen on kiinnostavaa, kun ajatellaan, että yksillä oikeuskielillä teksteillä velvoitetaan toisia oikeuskielisiä tekstejä. Se on kiinnostavaa sikäläkin, että tyylliltään oikeuskielisessä tekstissä saatetaan velvoittaa käyttämään toisissa teksteissä toisenlaista tyyliä, yleiskieltä. Hiukan samantyyppisestä jännitteestä raportoi Heikkinen analysoidessaan kunnallisia viestintästrategioita: strategia ohjaa ”avoimeen” viestintään, mutta samalla tämä teksti itse on verbalisoitu tavalla, jota ei voi luonnehtia ”avoimeksi”.²³

Eksplisiittisiä kieltä koskevia velvoitteita on hallintolaissa, jonka 9 §:ssä esitetään viranomaisille hyvän kielenkäytön vaatimus: ”Viranomaisen on käytettävä asiallista, selkeää ja ymmärrettävää kieltä”. Tätäkin yksityiskohteisempia vaatimuksia on sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön asetuksessa potilasasiakirjoista. Sen 7 §:ssä asetetaan vaatimuksia sekä tekstien kielen laadulle että sisällölle:

Esim. 16

Potilasasiakirjoihin tulee merkitä potilaan hyvän hoidon järjestämisen, suunnittelun, toteuttamisen ja seurannan turvaamiseksi tarpeelliset sekä laajuudeltaan riittävät tiedot. Merkintöjen tulee olla selkeitä ja ymmärrettäviä ja niitä tehtäessä saa käyttää vain yleisesti tunnettuja ja hyväksytyjä käsitteitä ja lyhenteitä. Potilasasiakirjaan tulee merkitä tietojen lähde, jos tieto ei perustu ammattihenkilön omiin tutkimushavaintoihin.

Kirjattujen tietojen eli käytännössä kielellisten valintojen laatua säätelee myös esimerkiksi henkilötietolaki, jonka 9 §:ssä on sekä tietojen *tarpeellisuus- että virheettömyysvaatimus*.

Edellä jo esittelemäni neljä oikeuskielen ja yleiskielen suhdetta ovat jakautuneet yhtäältä sellaisiin, jossa kielelliset ratkaisut tai tyylin tavoittelu ovat tietoisia, ja toisaalta toimintaan, jossa kielelle tapahtuu ilmeisen tahattomasti jotakin. Sama koskee ohjailusuhdetta. On lakeja tai pykäläiä, kuten juuri hyvän kielenkäytön vaatimus, jossa eksplisiittisesti otetaan kantaa kie-

²³ Vesa Heikkinen: Tietoa tuotteesta, jolla on visio, imago ja profiili s. 49, teoksessa Heikkinen (toim.) 2002 s. 28–52.

leen. Suorien kannanottojen lisäksi lakeihin sisältyy vaatimuksia, joissa kielenkäytöstä puhutaan tätä ylimalkaisemmin. Niinpä esimerkiksi hallintolaisissa (44 ja 45 §) vaaditaan päätöksen perustelemista. Lain mukaan on mainittava ratkaisuun vaikuttaneet ”seikat ja selvitykset” ja ”sovelletut säädökset”. Siitä, miten tämä käytännössä tehdään asiallisella, selkeällä ja ymmärrettävällä kielellä ei juuri ole lingvististä tietoa, tutkimusta tai ohjausta. – Ja toki asiallisuus, selkeys ja ymmärrettävyyskin ovat viime kädessä epämääräisiä luonnehdintoja.

Eksplisiittisen ja ylimalkaisen ohjailun lisäksi laeilla on tahatonta vaikutusta kielenkäyttöön. Tahaton, mutta suuri vaikutus, on lukuisilla laeilla ja asetuksilla, joissa velvoitetaan kirjoittamaan erilaisia tekstejä. Hallinnossa on jo vanhastaan tehty runsaasti *päätösasiakirjoja*. Uudenlaisen hallintokulttuurin ja uusien johtamisjärjestelmien myötä ohjataan tekemään myös yhä enemmän *sopimuksia* ja *suunnitelmia*.²⁴ Esimerkiksi sosiaali- ja terveysalalla eri lait ja asetukset velvoittavat useiden erilaisten suunnitelmien tekemiseen. Usein kyse on palvelusuunnitelmasta, mutta myös muita suunnitelmia on tehtävä:

Aktivointisuunnitelman laatiminen

Työvoimatoimisto ja kunta ovat velvolliset laatimaan *aktivointisuunnitelman* yhteistyössä 3 §:ssä tarkoitetun henkilön kanssa. –

Työvoimatoimiston tulee ennen toimenpiteiden aloittamista varmistua, että henkilön kanssa on tehty julkisesta työvoimapalvelusta annetun lain 5 luvun 2 §:n mukainen *työnhakusuunnitelma*.

(Laki kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001) 5 §)

Säädösehdotusten vaikutusten arvioinnissa neuvotaan tarkastelemaan esimerkiksi ehdotusten vaikutuksia viranomaisten menettelytapoihin.²⁵ Nyt laeissa ja asetuksissa ohjataan enenevissä määrin laatimaan tekstejä, mutta vaikuttavuuden arviointi ei toistaiseksi ole ulottunut siihen, miten lisääntyneet tekstityöt vaikuttavat kieleen tai vaikkapa muuhun työhön. Tekstien määrän lisääntyminen kuitenkin vaikuttaa viranomaisten menettelytapoihin ja sitä kautta myös teksteihin ja niiden kieleen. Asiakirjoja laaditaan

²⁴ Sopimussyhteiskunnasta *Laura Kallioma-Puha*: Vanhoille ja sairaille sopivaa? Omaishoitotosopimus hoivan instrumenttina. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 90. Kelan tutkimusosasto. Helsinki 2007, s. 144–145.

²⁵ Säädösehdotusten vaikutusten arviointi. Uudet, yhtenäiset ohjeet. Työryhmämietintö 2007:5. Oikeusministeriö, Helsinki s. 29.

yhä useammin keskitetysti ja hierarkkisesti organisoidussa massatuotannossa.²⁶ Tämä vaikuttaa väistämättä myös asiakirjojen kieleen. Kielestä tulee standardoitua, ja siitä puuttuu tilanteen vaatima vaihtelu. Myös tekstien yhtenäisyys ja sidosteisuus kärsii. Yhä useammin käykin niin, että julkinen tekstintuotantokoneisto pystyy vastaamaan kasvaviin määrällisiin vaatimuksiin, mutta ei laatuvaatimuksiin. Yleiskielen ja oikeuskielen suhdetta voidaanakin katsoa monesta eri näkökulmasta, mutta viimeksi mainittu on tällä hetkellä suhteen merkittävin ongelma, jota yksi suhdeterapeutti ei pysty ratkaisemaan.

²⁶ Ks. *Tiililä* 2007.